

Važnost jezika za poimanje čovjeka kroz spektar Herderove filozofije

Sičić, Ante

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:154879>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Ante Sičić

**VAŽNOST JEZIKA ZA POIMANJE ČOVJEKA KROZ
SPEKTAR HERDEROVE FILOZOFIJE**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Luka Bogdanić

Zagreb, veljača 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Filozofska antropologija i jezik	2
3. Herderov život i stvaralaštvo u kulturno-povijesnome kontekstu.....	8
4. Herderova shvaćanja povezanosti čovjeka i jezika	11
5. Zaključak	26
6. Bibliografija:.....	27

Važnost jezika za poimanje čovjeka kroz spektar Herderove filozofije

Sažetak:

Iako često previđan, Johann Gottfried von Herder jedan je od najznačajnijih filozofa za tematiku odnosa filozofske antropologije i jezika te je svojim filozofskim stvaralaštvom inspirirao mnoge velike filozofe i mislioce nakon sebe. Najbitnije teze o odnosu čovjeka i jezika piše u djelu *Rasprava o podrijetlu jezika* u kojemu pokušava dokazati da jezik potječe iz čovjeka, a ne da je bogomdan. Čovjek kao najnaprednija životinja posjeduje slobodu koja mu dozvoljava razvoj i unapređenje, odnosno nadilaženje životinjskih instinkata. On posjeduje i sposobnost refleksije, koja mu omogućuje razlučivanje misli kojima onda pridaje naziv. U tom trenutku nastaje riječ, odnosno jezik, koji je stoga istovjetan s mislima. Jezik je također prva značajka duše te su njime misli svih ljudskih duša ikad povezane. Proces nastanka jezika vrši se po prirodnim zakonima koji upravljaju svime što postoji te je njime čovjeku omogućeno i razvijanje odnosa s drugim ljudima. Jezik je stoga nužan i neizostavan dio čovjekove biti, jer je ne samo dio čovjekove egzistencije, već i glavni faktor u čovjekovom razvoju kroz povijest i život.

Ključne riječi: Herder, filozofija, antropologija, jezik, čovjek

Bedeutung der Sprache für das Verständnis des Menschen durch das Spektrum von Herders Philosophie

Zusammenfassung:

Obwohl oft übersehen, zählt Johann Gottfried von Herder zu den wichtigsten Philosophen in Bezug auf das Thema der Beziehung zwischen philosophischer Anthropologie und Sprache. Sein philosophisches Schaffen hat viele große Philosophen und Denker nach ihm inspiriert. Die wichtigsten Thesen zum Verhältnis zwischen Mensch und Sprache hebt er in seinem Werk *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* hervor, in welchem er zu beweisen versucht, dass die Sprache vom Menschen stammt und daher nicht gottgegeben ist. Der Mensch als fortschrittlichstes Tier verfügt über die Freiheit, welche ihm Bildung und Fortschritt, dh die Überwindung tierischer Instinkte ermöglicht. Der Mensch hat die Fähigkeit zur Besonnenheit, die ihm ermöglicht, zwischen seinen Gedanken zu unterscheiden, welche er daraufhin zu benennen hat. In diesem Zeitpunkt entsteht das Wort, bzw. die Sprache, welche daher mit den Gedanken übereinstimmend ist. Außerdem ist die Sprache auch das erste Merkmal der Seele, durch welche die Gedanken aller menschlichen Seelen verbunden sind. Der Entstehungsprozess der Sprache erfolgt im Einklang mit Naturgesetzen, welche alles Bestehende regieren, und ermöglicht dem Menschen den Aufbau von Beziehungen zu anderen Menschen. Die Sprache ist daher ein notwendiger und unverzichtbarer Teil des menschlichen Seins, denn sie ist nicht nur Teil der menschlichen Existenz, sondern auch der wichtigste Faktor in der Bildung des Menschen im Laufe der Geschichte und des Lebens.

Schlüsselwörter: Herder, Philosophie, Anthropologie, Sprache, Mensch

1. Uvod

Cilj rada je prikazati utjecaj Johanna Gottfrieda von Herdera na razvoj filozofske antropologije kroz njegovo poimanje jezika i otkrivanje njegova podrijetla prema tumačenju i izvlačenju bitnih misli iz njegovih najznačajnijih djela. Herderova važnost za filozofsku misao leži u tome što je ustvrdio da je jezik ljudska tvorba. Time nije samo opovrgnuo božansko podrijetlo jezika, već i vratio čovjeka u fokus filozofije. Herder veliku važnost pri definiranju čovjeka i razradi svoje filozofije pridaje jeziku. Jezik je za njega proizvod čovjeka i sredstvo kojim čovjek napreduje i koji nastaje prirodno. Herder usko povezuje definiranje čovjeka i shvaćanje jezika čime jezik postaje bitna okosnica filozofsko-antropološkog promišljanja. Rad se sastoji od uvoda u tematiku filozofske antropologije te njene povezanosti sa shvaćanjem pojma jezika, opisa kulturno-povijesnog konteksta u kojem je Herder stvarao, te interpretacije Herderova shvaćanja jezika i bitnih teza za razvoj filozofske antropologije. Shvaćanje pojma jezika uzima se kao određujući moment u definiranju čovjeka po sebi i u odnosu s drugim ljudskim bićima i svijetom. Fokus nije isključivo na jeziku i njegovu utjecaju, već se i u određenoj mjeri zalazi u povezanu tematiku shvaćanja čovjeka kroz sfere društvenosti, povijesnosti, tradicije i kulture, shvaćeno prema Herderu. Jezik čovjeku nije dan od Boga, već je produkt čovjekove slobode, nastao sukladno prirodnim zakonima koji su prisutni u svemu što postoji, što znači da je njegova pojava nužna i urođena ljudskoj vrsti. On je i sredstvo koje čovjeku omogućuje složen sustav komunikacije, a time i mogućnost razvoja međuljudskih odnosa, odnosno uspostave društva kroz vezivanje s drugima u obitelji, porodice, plemena, narode i čovječanstvo. Razvoj jezika jednak je u životu jednog čovjeka i cijele ljudske vrste. Budući da je po Herderu jezik svojstven samo čovjeku i iz njega nastaje, neizostavan je dio proučavanja čovjekove egzistencije i njegovog definiranja u filozofskoj antropologiji.

2. Filozofska antropologija i jezik

Filozofskoj antropologiji je u fokusu čovjek, odnosno njegova pojava kao fenomen u ovome svijetu. Problem nastaje u tome što čovjek – kroz tu znanstvenu disciplinu sam o sebi mora misliti – budući da na ovom svijetu ne postoji nijedno inteligentnije i sposobnije biće (bar tako pretpostavimo) od njega za tu radnju. Odnosno, kako Burger navodi u knjizi *Filozofska antropologija*: „Jedan od facita filozofske antropologije jest svakako i to da je čovjek prepušten samome sebi i da nema ničega izvan i iznad njega i njegovih tvorbi na što bi se mogao osloniti ili uprijeti“ (Burger, 1993: 7). Čovjek – pokušavajući definirati i razumjeti samoga sebe, najčešće je postavljao pitanje što ga razlikuje od životinje, koje je, kako navodi Rothacker, „bilo glavno pitanje biološke antropologije kojom se pitanje o bitku čovjeku premjestilo u prirodne znanosti“ (Rothacker, 1985: 9). Čovjek je, dakle, sebe razumijevao preko bića druge vrste – životinja, izražavajući na taj način vječnu čovjekovu potrebu da se uspoređuje s drugim kako bi odredio vlastitu bit. Utoliko filozofska antropologija u svojim pokušajima određivanja ljudske biti često ukazuje na ono što čovjek ima zajedničko s drugima. Konkretno jezik jasno ukazuje na društvenu prirodu čovjeka, jer je jezik pretpostavka ljudskog društvenog djelovanja. Jezik istovremeno otkriva i načine ljudskog međusobnog djelovanja. Kao što je poznato Herder nije bio prvi koji je učio važnost shvaćanja čovjeka počevši od jezika. Aristotel piše „da je čovjek po naravi društvena životinja“ (Aristotel, 1992: 3), odnosno racionalno biće, koje prije svega ima jezik (govor), „a govor jedino čovjek ima među [svim] životinjama“ (Aristotel, 1992: 3). Bertram piše kako Rousseau pak zamjećuje da se jezik kod čovjeka razvio iz želje za komunikacijom u trenutku kada ljudsko biće prepozna da postoje druga bića iste vrste. Pita se zašto je baš jezik potreban za komunikaciju, umjesto samo gestikulacija. Pretpostavlja da, za razliku od gestikulacija, jezik omogućava komunikaciju strasti te da su tonovi i naglasci jezične komunikacije bitniji od samog sadržaja jezika. Takvo shvaćanje jezika omogućava povezivanje svrhe govora i melodije.¹

Druga velika čovjekova potreba je znanje, a kako bi stekao znanje i razumijevanje samoga sebe, gleda se kroz prizmu filozofske antropologije. Čovjeku misliti o filozofskoj antropologiji znači biti sposoban doseći visoku razinu autorefleksije, odnosno samosvijesti. Tu svijest možemo definirati kao svijest o sebi i svijetu oko sebe, uz svijest da smo dio te cjeline. U tom smislu je misliti filozofsku antropologiju zadatak koji iziskuje visoke razine autorefleksije i stalni intelektualni napor, budući da u filozofskoj antropologiji smo sami sebi predmet. Burger

¹ <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/rousseau>

tu problematiku dodatno pojašnjava kazavši kako "čovjek kao tema samome sebi bježi" zato što smo u procesu samorazumijevanja sputani spontanostima na koje se ne obaziremo (Burger, 1993: 5). No, čovjek, možemo reći, nema izbora te je prisiljen od strane samoga sebe uhvatiti se u koštac s tom temom budući da je željan znanja i ima snažnu potrebu za utaživanjem te želje jer, kako kaže Burger, ta tema nas nužno mora zanimati zato što je ta tema odgovor na pitanja samospoznaje (usp. Burger, 1993: 6), a samospoznaja je najveće utaživanje želje za znanjem.

Zadatak filozofske antropologije je prema Burgeru opisivanje specifičnog, reflektiranog iskustva čovjeka, koje ne zanemaruje druge oblike njegova tematiziranja, već nudi skraćene perspektive, preglednost i transparentnost kroz objašnjavanje misli filozofa koji su kroz povijest pokušali razumijevati čovjeka (usp. Burger, 1993: 5). Postoje dva shvaćanja filozofske antropologije: jedno je ono – "da svaka filozofija govori u krajnjoj instanci uvijek o čovjeku i njegovom odnosu spram svega što jest", dok drugo "decidirano traži i nalazi antropologiju kao filozofsku disciplinu striktno nominiranu u radovima njemačkih teoretičara 16. i 17. stoljeća i onda bilježi njenu daljnju razradu u Herdera, (...) Kanta i (...) Feuerbacha" (Burger, 1993: 10). Prema tome, namjera je svake filozofije razumjeti odnos čovjeka i svijeta. Filozofska antropologija u svome promišljanju preuzima zaključke i dostignuća drugih znanosti i disciplina. Odnosno misli i teze na kojima se ona izgrađuje ne trebaju izvorno pripadati filozofskoj antropologiji da bi joj bili predmet razmišljanja, zato što ona u obzir uzima sva razmišljanja koja se primarno odnose na čovjeka te ih usustavljuje kako bi pronašla objašnjenje i utažila onu čovjekovu žeđ za znanjem. Analiza čovjeka može ići u dva smjera. Prvi se fokusira na razumijevanje čovjeka i onoga nastalog nakon i s njime – njegovih produkata u ovome svijetu, bili oni materijalni (nastambe, gradovi, alati, vozila) ili mentalni (društvo, brak, kultura). Taj smjer dakle preskače čovjeka kao samog za sebe i upušta se u kompleksnost svijeta čovjekova odnosa s onim drugim, od čega je najzahtjevniji, iako nam je naizgled najpoznatiji, onaj koji se tiče odnosa s drugim čovjekom. To preskakanje nam ostavlja aspekt čovjeka koji je toliko nepoznat da su oko njega nastajali izrazito opriječni zaključci – radi se o drugom smjeru, koji je i doslovno obrnuti smjer od onoga prvoga, zato što podrazumijeva reduciranje čovjeka, svojevrsno "vraćanje unazad", te nam pokušava odgovoriti na pitanja u čijoj sredini stoji odgovor o tome što je prirodno stanje čovjeka, odnosno što je ono što je u čovjeku bez obzira na njegov praktički način egzistiranja.

Razumjeti čovjeka znači razlučiti različite perspektive mišljenja o njemu samome, a za takvo što nam preostaju „još jedino čovjek, i, čini se, jezik (...) kao teme koje garantiraju okupljanje najrazličitijih misaonih pristupa i znanja“ (Burger; 1993: 7). Jezik je ono najvažnije što dijeli

čovjeka od ostalih živih bića, bivajući načinom komunikacije koji se sastoji od *kompleksnog skupa glasova i znakova*, umjesto samo par vrsta glasova u naprednijih životinja kao npr. u „antropoidnih majmuna“ (Cassirer, 1978: 48). Cassirer na tu temu piše definirajući čovjeka kao „animal symbolicum“ (Cassirer, 1978: 43) zbog „raznovrnost[i] oblika čovjekova kulturnog života“ (Cassirer, 1978: 43). O razlici između čovjeka i životinje piše:

„Razlika između propozicijskoga govora i emocijskoga govora pravi je međaš između ljudskog i životinjskog svijeta. Jezik je, dakle, ono čovjeku određujuće, odnosno njegova bit, ili barem jedan značajniji dio nje. Nikakva teorija ni istraživanje životinjskog jezika neće uspjeti, ako se ne uoči ta temeljna razlika.“ (Cassirer, 1978: 47),

Odnosno govor je karakterističan isključivo čovjeku koji je nadišao izražavanje u isključivo emocionalne svrhe - „Logička analiza ljudskoga govora redovito nas dovodi do prvorazredno važnog elementa kojem nema sličnog u životinjskom svijetu.“ (Cassirer, 1978: 48) Životinjski govor dakle ni ne postoji.

Bitnost jezika za filozofsku antropologiju počiva u tome što je njegova tvorba moment u kojem čovjek „napušta prirodno, mitsko ili slučajno reguliranje svoga života“ (Burger; 1993: 25) zato što „njegova čula i organizacija nisu izoštrene samo za jedno: on ima čula za sve“ (Herder, 1770/2005: 18)². Čovjek, dakle, jezikom stvara dimenziju vlastite prirode koja mu nije dana ni nametnuta od strane vanjskog svijeta, već isključivo postoji u dimenziji čovjekove zbilje, čak i ako je jezik, recimo, napisan na kamen, on svejedno spada pod onu dimenziju jer je čovjek jedini koji ga može iščitati, odnosno dati mu i imati pohranjen njegov smisao. Time čovjek postaje gospodarem, ne samo jezika, već i radi značajni korak u to da postane gospodarem samoga sebe. Ono što jezik omogućuje čovjeku te koliko je bitan za njega najbolje se vidi u riječima:

„Jezik je (...) mreža na kojoj [čovjek] stoji, i vezivno tkivo obesprostorene i obezvremenjene ljudske zbilje. On omogućava orijentaciju u prostoru i vremenu (...). Jezik je omogućen mišljenjem, ali ujedno ga omogućava, sudjeluje u opredmećivanju, konstituira čovjekovu socijalnost i omogućuje komunikaciju. [Sve to vodi prema tome da je on] veliki problem za znanosti i filozofiju.“ (Burger; 1993: 25-26).

² Godina izdanja originala je 1770., a 2005. godina izdanja Demetrine hrvatske verzije; na ovaj način bit će citirana i ostala djela (original/prijevod).

Kako je spomenuto u prethodnom citatu, to da jezik čovjeku omogućuje mišljenje je tu vjerojatno najteža izjava, zato što pretpostavlja da čovjek nema mišljenje bez jezika. Prema tome, može se reći da je jezik sredstvo kojim čovjek uzdiže svoju razumnost s početne na razinu koja mu dalje omogućava praktički beskonačni razvoj. Prema Herderu su jezik i mišljenje (promišljenost) dijelovi biti dani čovjeku po prirodnome zakonu, promišljenost kod njega također omogućuje otkriće jezika (usp. Herder, 1770/2005: 28). Sama ta tvrdnja pokazuje koliko je misaono složena tema jezika, na što nam ukazuje i činjenica da je on predmet proučavanja mnogih disciplina koje ga pokušavaju odrediti i definirati (npr. od lingvistike do takozvanih neuroznanosti). I sama znanost o jeziku, lingvistika, ima nedoumica oko vlastite utemeljenosti, te je, prema nekim lingvističkim razmišljanjima, prisutna

„jaka veza između centralnih lingvističkih pitanja i fundamentalnih pitanja vezanih za filozofsku utemeljenost lingvistike. Zasigurno ima lingvista koji smatraju da su metaproblemi od centralnog interesa za lingvistiku, dok drugi drže da metaprobleme treba ostaviti filozofima i baviti se lingvističkim pitanjima. (...) Metaproblemi [jezika] značajni [su] kako za filozofiju tako i za lingvistiku.“ (Jutronic-Tihomirović, 1991: 9).

To je samo još jedan od pokazatelja kako je zadaća ne samo ekskluzivno filozofske antropologije, već i filozofije same usustaviti misli o pojavama mišljene kroz povijest, i iz njih izvući neki smisao, ili više. Filozofska antropologija, nema nužno nadređenu ulogu u odnosu na druge znanosti, već može imati i auksilijarnu, kako je vjerojatno slučaj i u ovom odnosu jezika i filozofske antropologije. O filozofskoj ulozi, ili bar prisustvu takve vrste mišljenja u mišljenju o jeziku, nalazimo i u Sapir-Whorfovoj hipotezi, koja, iako danas ne toliko popularna, predstavlja jedan od zanimljivijih, a i uz Herderove misli povezanih, pristupa mišljenju o jeziku, budući da pretpostavlja posebnost i kakvoću razuma ovisno o načinu percipiranja svijeta kroz jezik – prema Herderovim riječima: „Svaki jezik nosi pečat uma i karaktera pripadajućeg naroda.“ (Herder, 1784/1800: 237), te su usto „naše misli ovisne (...) o osjetima“ (Herder, 1778/2002: 217) jer su „osjeti (...) na kraju krajeva vrata u sve naše koncepte“ (Herder, 1766/2002: 250). Dakle, forma nekog jezika, ne samo da utječe, već i određuje percepcije svijeta različitih skupina s pripadajućim jezicima. Sukladno tome, kako navodi Sikka, Herderova razmišljanja o jeziku važna su po tome što on naglašava intiman odnos zasebnog okruženja i ljudi koji obitavaju njime, skupa s njihovim osjetilnim i intelektualnim sferama. Herderov uvid u povezanost tih elemenata, iako u nekim pogledima problematičan, pomaže u naglašavanju važnosti jezika kao „konstituensa kulturnog identiteta“ (Sikka, 2004: 184-185).

Jezik, prema hipotezi da proizlazi iz čovjeka, služi kao oruđe i glavni preduvjet za percipiranje čega uopće. Njome se uzdrimalo poimanje božanskog podrijetla jezika, upravo zbog te moći jezika na samu formu mišljenja, a time i njegov sadržaj. Korijene te hipoteze, dakle, iako ne nužno direktno povezane, možemo pronaći kod nekih filozofa, a ponajprije kod Herdera. Ona je samo još jedan od raznih primjera važnosti filozofskog načina mišljenja koje potpomaže razumijevanju utemeljenosti lingvistike. Forster piše kako je Herder bio taj (a ne, kako se često tvrdi Hamann) koji je u velikoj mjeri uspostavio fundamentalne principe povezanosti misli i jezika, koji su se kasnije razvili u modernu filozofiju jezika (usp. Forster, 2002: VII) Još je značajnija Forsterova izjava u kojoj Herdera naziva „ocem moderne antropologije“ (Forster, 2010: 202), no to je moguće samo u smislu Herderova mišljenja koje je svojevrsno zasnivanje kulturnog relativizma i antikolonijalističkog opreza pri obnošenju s dalekim kulturama. Kako piše Sikka, Herderu se često pripisuje i zasnivanje lingvističkog konstitutivizma, teorije koja, za razliku od prijašnjih teorija koje su jezik odvajale od misli i za koje su riječi bile samo forma u kojoj dolazi ideja, nalaže da je misao ovisna o jeziku te da je jezik kreativan, a ne deskriptivan (usp. Sikka, 2004: 183). Sikka na tu temu također dodaje kako su izrazi povezani sa osjetima, a osjeti sa svijetom (usp. Sikka, 2004: 188), dakle jezik je povezan sa svijetom. Za Herdera su način percipiranja svijeta i forma tog percipiranja u obliku izražavanja kroz jezik pokazatelji umova pripadajućih naroda te je svaki čovjek poseban u svojoj percepciji, i u odnosu na druge i na sebe samog kroz različite stadije života, stoga su i porodice i narodi posebni (usp. Herder, 1778/2002: 217-219). Time Herder potvrđuje svoje stajalište kao kulturološki i moralni relativizam, međutim vrijedi da: „kao što postoji univerzalni ljudski osjet, tako postoji i univerzalni ljudski način razmišljanja“ (Herder, 1778/2002: 222). Prema tome je ljudska vrsta, koliko god bila raznolika, povezana u jedno. Kako Herder piše: „Originalna forma, prototip čovječanstva stoga ne počiva u jednom narodu jedne regije na Zemlji, već u apstrahiranom konceptu svih primjeraka ljudske prirode na obje hemisfere“ (Herder, 1793-7/2002: 395), iz čega se da zaključiti da istraživanje prirodnog stanja čovjeka ne treba tražiti u univerzalnim načinima ponašanja, već kao zbir posebnosti svih ljudi. Poticaj na takva njegova razmišljanja koja su odvela u razvoj čovjekova percipiranja jezika vjerojatno možemo naći, kako iskazuje u svom ranijem djelu *Fragmenti o novijoj njemačkoj književnosti* (*Fragmete über die neuere Deutsche Literatur*) (1768). Nezadovoljan njemačkim prijevodima Homerovih djela kaže: „kada se čita Homera u prijevodu, ne čita se Homera, nego nešto što otprilike ponavlja ono što je Homer rekao na svom poetičnom jeziku“ (Herder, 1767-8/2002: 41). Herder je bio veliki zaljubljenik u Homera što se vidi i kada piše da za prve ljudske jezike ne postoje pisani izvori, a ipak je grčki dosegaio svoj vrhunac u Homeru, čija su djela nastala prije nego su knjige uopće

bile pisane (Herder, 1767-8/2002: 54). U istom djelu donosi definiciju o jeziku, koja je ujedno i jedna od njegovih prvih, koja glasi: „[Jezik je] nositelj čovjekovih misli i sadržaj svih mudrosti i spoznaja“ (Herder, 1767-8/2002: 48). U *Fragmentima* također nagovještuje svoju antropocentričnu filozofiju riječima: „Što je vrijednije i važnije za ljudska bića od istraživanja stvaranja ljudskih moći, povijesti ljudskih napora i nastanka naših shvaćanja?“ (Herder, 1767-8/2002: 58)³.

Dakle po Herderu velika je važnost jezika za shvaćanje čovjeka uopće zato što ukazuje na čovjekovo percipiranje svijeta kojeg je i sam dio, zato što je za sigurno postojanje nečega uvijek potreban vršitelj radnje, odnosno onaj koji percipira, u ovom slučaju čovjek putem jezika. Budući da je jezik jedan od momenata ljudskog prevladavanja prirodne stvarnosti kojom stvara svoju vlastitu usustavljenu stvarnost kroz dimenziju jezičnog sustava te spada pod neku vrstu čovjekove refleksije i sebe i onoga drugoga, on je jedan od predmeta istraživanja filozofske antropologije. Jezik možemo opisati i kao „teorijsko mjesto na kojem se susreću, uzajamno osporavaju ali i nadopunjuju raznoliki teorijski i metodologijski pristupi u razumijevanju čovjeka i na taj način tvore jednu mnogoznačnu i mnogodimenzionalnu *sliku čovjeka*“ (Burger, 1993: 29).

³ Valja imati na umu Herderovo nezadovoljstvo tumačenjem povijesti i jezika kroz spektar modernog shvaćanja – odatle i počinje njegov etički relativizam i hermeneutički pristup, koji sagledava stvari za sebe, pokušavajući ih tumačiti sukladno vremenu i prostoru, bivajući svjestan da za neke periode ne vrijede određeni koncepti, zato što određeni narodi u određenim periodima jednostavno nisu posjedivali riječi, a time ni predodžbe o pojmovima koje „mi“ imamo, kao npr. vrline.

3. Herderov život i stvaralaštvo u kulturno-povijesnome kontekstu

Kako bi se razumjelo Herderovo stvaralaštvo, korisno je ukratko prikazati Herderov život i misaoni razvoj. Johann Gottfried von Herder rođen je 25. kolovoza 1744., a umro 18. prosinca 1803. Rođen je u siromašnoj protestantskoj obitelji u gradu njemačkog govornog područja Mohrungenu u istočnoj Prusiji (današnji Morąg u Poljskoj). Svoje posljednje dane proveo je u Weimaru, gdje je i pokopan u crkvi koja je danas poznata pod nazivom *Herderkirche*.

Herder je dugo vremena bio zanemarivan kao filozof iz više razloga. Kao prvo, iako njegov najdraži učenik, interpretiran je u sjeni Kanta, koji ga je u kritici njegovoga opusa nazvao „pjesničkim filozofom“ koji te dvije discipline prisilno spaja (Adler i Koepke, 2009: 1). Drugi razlog je, kako navode Adler i Koepke, Herderova biografija koju je napisao Rudolf Haym⁴, jer je Herdera prikazala u krivom svjetlu budući da je bila jedina Herderova biografija i zaslužna za krivo razumijevanje njegovog djela i njegove i filozofije (usp. Adler i Koepke 2009: 1). Također, Adler i Koepke pišu da je prema Haymu mladi Herder imao znatan utjecaj na *Sturm und Drang* generaciju, ali se u njegovim kasnijim djelima očituje ljubomora prema Goetheu i Schilleru koja ga je spriječila da piše na način koji bi bio koristan za kulturni napredak Njemačke (usp. Adler i Koepke, 2009: 2).

Kao što je spomenuto, tijekom studija teologije u Königsbergu od 1762. do 1764. postao je najboljim učenikom tada mladoga Kanta te se istovremeno sprijateljio s Kantovim prijateljem Hamannom. Nakon studija seli se u Rigu gdje postaje učitelj i propovjednik, a 1769. odlazi u Francusku. Godine 1770. u Strasbourgu upoznaje mladog studenta Johanna Wolfganga Goethea, koji mu je 1776. pomogao da dobije zaposlenje propovjednika u kneževini Sachsen-Weimar, gdje je u gradu Weimaru živio do kraja života (usp. Adler i Koepke, 2009: 3). U svojim kasnijim godinama, „na prijateljstvo Goethea i Schillera i na njihov ne-politički i „klasični“ ideal književnosti gledao je sa sve većim skepticizmom“, a „u svojim zadnjim godinama prije smrti 1803. [bio] je sve izoliraniji u Weimaru“ te je bio je nezadovoljan kulturnim razvojem, pogotovo nadolazećim njemačkim romanticizmom, utjecajem Kantove kritičke filozofije, i idealizmom Johann Gottlieba Fichtea (Adler i Koepke, 2009: 4). Spitz navodi kako se Herderova filozofija može shvatiti kao teza, kojoj su Kant i Fichte antiteza, a Schelling i Hegel sinteza koja pomiruje Herdera i idealizam (Spitz, 1955: 475).

⁴ *Herder nach seinem Leben und seinen Werken.*

Sam Herder bio je veliki humanist, tj. vjerovao je u povezanost ljudskog roda i zalagao se za mir u svijetu. Njegov humanizam temelji se na njegovoj religioznosti i nadi u to da će svi zasebni narodi uspjeti u dosezanju ostvarenja sebe kao predstavnika ljudske vrste i živjeti u miru i harmoniji. U *Idejama* pokazuje da je to najbolje ostvarivo putem braka – navodi kako je brak voljni i doživotni savez dvaju ljudskih bića namijenjen za najdraža bića prirode. Također navodi da postoje ljudi (filozofi) koji su preuzeli na sebe odgovornost boriti se za „istinu, slobodu i sreću“, odnosno raditi na izgradnji prijateljskih i mirnih odnosa među ljudima kroz vjernost, prijateljstva itd. Ti ljudi su oni koje se uistinu može nazivati „cvjetovima ljudske vrste i besmrtnim sinovima Božjim na Zemlji“, te njihovo postojanje nosi veću važnost nego milijuni ostalih (usp. Herder, 1784/1800: 94). Velike zasluge Herder pridaje i umjetnicima i znanstvenicima – piše da jezik omogućuje umjetnost i znanost, a izumitelji, tj. oni koji po prvi put nešto otkriju su bogovi među ljudima koji svoj nauk prenose upravo preko jezika (usp. Herder, 1784/1800: 241). Budući da je bio kršćanin, piše kako je najviša odlika čovjekovog humanizma religija, koja je prva i zadnja filozofija koja postoji, koja nastaje jer čovjek u svemu uviđa Božji zakon u djelima prirode i čija je svrha ulijevanje nade u besmrtnost (usp. Herder, 1784/1800: 103-106). Za Herdera je religija konačni korak u usavršavanju kao rezultatu ljudskog razvoja. Religija prije svega pruža smjernice za uspjeh u prijelazu iz zemaljskog u zagrobni život, što je, osim prijenosa znanja na nove generacije, još jedan način prijenosa ljudskog duha. Ako se religiju (u ovom slučaju kršćanstvo) shvati kao svojevrsnu mitologiju, jasno je i da ona ima korijene u stvarnom životu i stvarnim događajima. Moguće je da je Herder svjestan da namjera religije nije dokazati da se uistinu dogodilo sve što piše u Bibliji. Odnosno, primarna namjera religije je održavanja mira u svijetu. Takvo gledište je za Herdera uzrok i posljedica religije, jer i cijelu povijest čovječanstva gleda kroz religijski spektar. Ako je svrha religije održavanje miroljubivosti čovjeka, onda je religija i vrhunac humanizma. Herder ima vjere u opstanak čovjeka i njegova humanizma zato što, kako piše, kolikogod da se ljudska rasa promijeni, zauvijek joj ostaje blagostanje društva utemeljeno na razumu i pravdi, a što je više ljudi to je više razuma (usp. Herder, 1784/1800: 450). S druge strane religioznost ga ne sprječava u odvajanju podrijetla jezika od Boga i fokusiranje na čovjeka.

Svojim stvaralaštvom služio je kao prethodnik mnogim filozofskim i literarnim pokretima, iako sam nije bio smatran kao snažan pristaša nijednog od njih. *Sturm und Drang* i kritika prosvjetiteljstva preuzeli su Herderovo shvaćanje čovjeka kao kompleksnog bića uma i tijela (usp. Adler i Koepke, 2009: 4). Njemački romantizam preuzeo je od Herdera ideje kao što su npr. njegovo shvaćanje povijesti, vanrazumske spoznajne moći i jezika kao spoznajne moći

uvjetovane vremenom, regijom i klimom (usp. Adler i Koepke, 2009: 5). Istovremeno, mnogi romantičari nisu mu bili skloni. Filozofija povijesti preuzela je njegov koncept čovječanstva (*Humanität*) (usp. Adler i Koepke, 2009: 6). Za filozofsku antropologiju važan je zbog podrijetla jezika u čovjeku i koncepta *Bildunga* (razvoja čovjeka u širokom smislu) (usp. Adler i Koepke, 2009: 6). Za estetiku je važan zbog shvaćanja estetike kao logike tijela i osjetila, a za književnost zbog shvaćanja književnosti kao angažirane u svijet i u stvarnost, što je kontriralo Schillerovom larpurlartizmu (usp. Adler i Koepke, 2009: 7). U kasnijim godinama izražavao je brigu o europskom nametanju kulture na drugim kontinentima i o pitanjima zagrobnog života i naslijeđa ljudskog duha i civilizacije (usp. Adler i Koepke, 2009: 7-8). Živio je u neslaganju s većinom suvremenih mislioca kao npr. Wolffom i njegovim redukcionizmom filozofije i racionalizmom, i Kantom koji je cijelu svoju filozofiju temeljio na čistim apriornim spoznajama, a takva razmišljanja za Herdera su bila apstrakcije, odnosno trganje pojmova iz stvarnosti (usp. Adler i Koepke, 2008: 9). Takva filozofska razmišljanja, sukladno njemačkim romantičarima, odvajala su stvarnost i proučavanje same stvarnosti, umjesto da su se fokusirale na čovjeka u njegovoj cjelovitosti. U duhu tih postavki Herderov je

„cjeloživotni credo bio je da filozofija mora biti *ljudska* filozofija: filozofija mora postati *antropologija* u etimološkom smislu riječi: znanost o ljudskom biću unutar dosega ljudskog bića.“ (Adler i Koepke, 2009: 8).

4. Herderova shvaćanja povezanosti čovjeka i jezika

Kako piše Burger: „Suvremeni interpretatori [Herderova djela] ističu, među ostalim, da (...) nije bio samo genijalni mislilac, koji je mnoge teme nagovijestio, nego da se u njegovom djelu može rekonstruirati implicitna sistematika, koja se može dokazati neizmijenjenom argumentacijom kao i istim pojmovljem“ (Burger, 1993: 67). Forster pak piše sljedeće: „Na određeni način Herderove tekstove lakše je čitati od drugih iz istog razdoblja. Na primjer, on izbjegava tehnički žargon, pisanje mu je bilo živo i bogato primjerima, a ne suhoparno i apstraktno, i nema velik, složen sistem koji bi čitatelj mogao pratiti“ (Forster, 2002: VIII). S druge strane, dodaje kako Herderovi tekstovi također imaju složene „kompenzacijske osobitosti koje mogu izazvati nesporazume i nedoumice, i koje zahtijevaju objašnjenje“ (Forster, 2002: VIII). Herderovo nesistematično pisanje je više neka vrsta dijaloga između suprotnih stajališta. Utoliko može ga se u stilskom smislu smatrati svojvršnjim slijednikom Platona. Odnosno, u njegovom djelu jasno se može primijetiti svojevrsna anticipacija dijalektičkog pristupa. Forster navodi da je Herderova nesistematičnost bila namjerna, jer je držao kako je čitanje sistematično napisanih tekstova može izazvati preduhitrene zaključke i distroziju novih empirijskih dokaza, čime je njegova filozofija anticipirala kako romantičarsku tradiciju tako i Nietzscheov stil (usp. Forster, 2002: X). Svoj nesistemizam zamjenjuje gotovo književnim načinom pisanja, prožetim navođenjem kronologije razmišljanja prema određenim zaključcima, dotičući se pritom i suprotnih stajališta trudeći se pri tome ne izostaviti niti jedno gledište na temu koje smatra bitnim. Ono što u njegovom pisanju nalikuje na književnost jest korištenje pri pisanju mnoštva gramatičko-retoričkih figura – anakolut, aposiopeza, brahilogija, kijazam, hendiadion, oksimoron, histeron-proteron [i anadiploza] (usp. Forster, 2002: IX). Herder inspiraciju za takvo pisanje vjerojatno crpi iz Homera i Shakespeara, koje i sam često spominje i citira. Imajući Herderov način pisanja na umu, svakako se treba neka njegova shvaćanja objasniti. Tako, kao na primjer, tezu da jezik u širem smislu nije ono što nas razlikuje od životinja zato što i čovjek „već kao životinja posjeduje jezik“ (Herder, 1770/ 2005: 1). Jezik u širem smislu nije ekskluzivan čovjeku, no čovjek je jedini koji ga posjeduje u toliko naprednom obliku, i zato je poseban. Na taj način Herder želi naglasiti ulogu shvaćanja jezika kao onoga što je u tom obliku svojstveno samo čovjeku i što omogućuje čovjekovo mišljenje uopće.

Naime, Herder piše: „Ako filozofija želi postati korisnijom za ljudska bića, onda mora to ljudsko biće postaviti kao svoju središnju točku“ (Herder, 1765/2002: 21). Sami Herder bio je

svojim razmišljanjima veliki borac za boljitak čovječanstva⁵ te se zalagao za, kako sam piše, spuštanje filozofije iz zvijezda i njeno vraćanje narodu (usp. Herder, 1765/2002: 19). To je po Herderu ostvarivo kada bi se filozofi više posvetili životu u stvarnom svijetu, umjesto razmišljanja koja vode do gubljenja u beskonačnom nizu misli i pretjeranog opreza zbog mnoštva mogućnosti za pogreškom (usp. Herder, 1765/2002: 15). Filozofi žele biti pomagači svijeta, a pritom nisu dovoljno uključeni u njega. Njihov zadatak po Herderu, biti kako borci za napredak čovječanstva tako i borci za logično mišljenje. Samo tako mogu postati „mučenici istine“ (Herder, 1765/2002: 20). Cijela svrha njegove filozofije i nije bila stvaranje nepitanog sistema apstraktnih filozofskih razmišljanja, već je namjera njegovog pisanja bila prije svega prosvjetiteljskog karaktera: podučavanje čovjeka kako biti čovjekom. Takav pedagoški stav prati i animira u njegovom djelu vjera u ljude, kao i svijest o sveopćoj ljudskoj povezanosti kroz povijest.

Herder u *Idejama za filozofiju povijesti čovječanstva (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit)* (1784-1791) iznimnu važnost daje čovjekovoj fiziološkoj posebnosti, iz koje izvodi većinu čovjekovih karakteristika, te sukladno tome daje definiciju čovjeka kao „jedinog [uistinu] uspravnog bića, čime mu je mehanički omogućen razvoj organa za mišljenje – mozga koji se nalazi u lubanji slobodnoj od skeletona“ (Herder, 1784/1800: 69-81). Herder također navodi kako je očigledno da je čovjek misaono biće zato što: „što manje životinja [(biće)] ima čeljusti, a što više lubanje, to je bliža svojoj racionalnoj formi“ (Herder, 1784/1800: 83), a čovjek ima najveći omjer veličine lubanje u odnosu na čeljust.

Kroz povijest filozofije susrećemo se s različitim definicijama čovjeka. Kako piše Rothacker za Platona, čovjek je dvonožno biće bez perja, dok ga je Aristotel poimao kao *zoon politikon*. Platon se zadržava na kratkim anatomskom opisu čovjeka, dok Aristotel uviđa društvenost kao čovjekovu primarnu osobinu u odnosu na druga živa bića. Augustin je pak naglasio smrtnost nazvavši čovjeka *animal rationale mortale*. Posebno potencijalno bogatstvo ljudske slabosti naglašavao je Pascal za kojeg je čovjek najslabija trstika, ali trstika koja misli. I Augustin i Pascal naglašavaju čovjekovu sposobnost mišljenja, koje je suprotstavljeno njegovoj tjelesnoj konačnosti. Isto tako veličinu ljudske slabosti naglašavao je Rousseau po kojem je čovjek *animal corrompu*. Po Kantu čovjek je sposoban za moralno određenje; suprotno tome Schopenhauer je vidio u čovjeku „životinju koja umije da bije, tj. koja umije da nanosi bol bola

⁵ Iako se iz njegovih djela može iščitati držanje Europe kao njemu najdražeg dijela svijeta (naročito Stara Grčka, Rim, Njemačka i Francuska), to ne znači da drugim kulturama nije pripisivao važnost, naprotiv, cijenio je svaku kulturu za sebe te, kako piše u *Pismima*, zamjera određenim Europljanima što su nametali vlastitu kulturu kolonijalizmom i pritom uništili ili potisnuli mnoštvo drugih (Herder, 1793-7/2002: 382).

radi; životinja koja umije da obećava, da laže“ (usp. Rothacker, 1985: 9-10). Kant naglašava vjeru u ljude jer im pripada moralnost, a Schopenhauer i Rousseau čovjekovu slobodu djelovanja koja može biti i zla i koja se svjesno može kositi s moralnim imperativom.

Za Herdera je čovjek pak „prvi slobodnjak prirode“ [što ima] dvostruko značenje: 1. on je slobodan, onaj koji sam određuje, 2. ali i: on je sam, onaj koji je izmakao prirodi kao dobrostivoj materi, otuđen. Instinkti su mu reducirani [te je] najneuravnoteženije biće u svojim nastrojenostima“ (Rothacker, 1985: 11). Herderova definicija spaja njegovu prirodnu posebnost kao kod Platonove definicije i njegovu sposobnost da slobodno djeluje. Budući da je slobodan nije samo sposoban za moralno određenje kao kod Kanta, već i za određenje svega što je sam stvorio, a sve što je sam stvorio nije prirodno, već čovječno, iako nastalo po zakonima prirode.

Navedeni citati najbolje ukazuju na vjerojatnost da je jedan od čovjekovih problema pri shvaćanju sebe samoga to da on prednjači u razvoju i inteligenciji ispred svih drugih živih bića. Može se reći da je čovjek jedino biće koje posjeduje inteligenciju, no valja imati na umu da postoji više vrsta inteligencije, jer, kako upozorava Cassirer: „Ukratko, možemo reći da životinja ima praktičku imaginaciju i inteligenciju, dok je samo čovjek razvio jedan nov oblik – simboličku imaginaciju i inteligenciju.“ (Cassirer, 1978: 51). Na čovjeku je da kada nešto otkrije nađe i optimalan način korištenja tog otkrića. Čovjek je biće koje najuspješnije koristi svijet. Jezikom čovjek gradi kompleksnije strukture komunikacije i prijenosa znanja kao što je tradicija i koje mu, prije svega, omogućavaju stvaranje sigurnih zajednica u kojima dolazi do podjele poslova. To je već bio uvidio i Aristotel koji piše „zajedništvo [bića koja razlučuju dobro i zlo, odnosno ljudi] tvori dom i grad“ (Aristotel, 1992: 4) te da „onaj pak tko se ne može združivati ili mu ništa ne treba zbog samodostatnosti, taj i nije nikakav dio grada, te je ili zvijer ili bog“ (Aristotel, 1992: 4). Kako navodi Herder, čovjek nije u potpunosti lišen instinkta, već ima kontrolu nad njima jer su u njemu potisnuti i podređeni živcima i finim osjetilima (usp. Herder, 1784/1800: 90). Utoliko možemo zaključiti na tragu Gehlenova da je čovjek „deficijentno biće“ (Rothacker, 1985: 39), ali posjeduje temelj za unaprjeđenje svega. Naime, kako objašnjava Herder – čovjek je centralno biće, zlatna sredina među životinjama koju su savršenije što su bliže čovjeku, tj. zato što on posjeduje sve mogućnosti djelatnosti ostalih životinja u svojevrsnoj savršenoj cjelini (usp. Herder, 1784/1800: 39-40). Čovjek svoje nedostatke tijela rješava nadogradnjama u obliku alata, a nedostatke uma nadogradnjama uma u obliku vlastite društvenosti. Navedene alate možemo nazvati produžecima našeg tijela ili umjetnim i mobilnim udovima, a društvenost ostvarenje njegovih umnih potreba radi onoga što je potrebno da se osigura njegova egzistencija na određenoj razini. S fizičkim nedostacima je

jednostavnije, budući da je smjer njihova poboljšanja logičan (ako netko ima slab vid onda mu se vid treba poboljšati pomoću pomagala), za razliku od društvenog ustroja čija uspješnost ovisi o mnoštvu faktora koji ponekad i znaju biti neprilичni vremenu njihovog odvijanja npr. započinjanje ratova u 21. stoljeću u kojem je očito da se ratom samo unazađuje društvo (iako se unaprjeđuje tehnika).

Najznačajnija čovjekova prednost nad drugim bićima je artikulirani jezik, koji mu služi za ne samo komunikaciju s drugim pripadnicima iste vrste, već mu i dozvoljava moment objektiviziranja samog sebe sa svojom pojavom. Prema Burgeru, „naglašavanje *tradicije i jezika* kao karakterističnih čovjekovih medija“ je ono što je Herder najbolje osvijestio u filozofskoj antropologiji za razliku od drugih filozofa koji su proučavali istu temu (Burger, 1993: 12). Tradicija i jezik su među najznačajnijim načinima prijenosa saznanja o ljudskoj biti s jednog ljudskog bića na drugo, to omogućuje ljudskom biću imanje arbitrarnog sustava komunikacije i svrhovitog bivanja koji sam može dohvatiti mislima. Kako piše Burger, Herder je putem svojih promišljanja o jeziku pridonio rasvjetljavanju problematike o čovjeku, shvaćajući čovjeka kao biće ne samo s posebnim svojstvima, nego ono čije postojanje i djelovanje podrazumijeva potpuno novu zbiljnost koja mu nije dana a priori (usp. Burger, 1993: 64).

Da bismo mogli uzimati jezik kao konstitutivnu karakteristiku čovjekove biti, valja prvo prikazati kako je jezik po Herderu nastao, a za to se najprikladnije poslužiti njegovim djelom *Rasprava o podrijetlu jezika (Abhandlung über den Ursprung der Sprache)* (1772). *Raspravu* se uzima kao glavno djelo za potrebe ovoga rada, unatoč Forsterovoj tvrdnji da je *Rasprava* manje bitan spis za Herderovu filozofiju jezika zato što je njegovo pisanje bilo potaknuto Herderovom religijskom pozadinom (Forster, 2010: 16)⁶. Može se reći da je Herder u *Raspravi* htio opovrgnuti božansko podrijetlo jezika bez negiranja postojanja kršćanskoga Boga, što ne umanjuje važnost njegova spisa kao značajnog pokušaja dokazivanja podrijetla jezika. Možda se danas sekularna gledišta uzimaju zdravo za gotovo, no mora postojati netko tko je prvi došao do tih zaključaka, što, ne da umanjuje njihovu vrijednost, nego je povećava. Određeni dio Herderove argumentacije i jest bio potaknut traženjem opravdanja postojanja Boga u cijelom sustavu jezika kao nastalog od čovjeka. Herderovo je pak razmišljanje „da jezik nije nastao iz

⁶ Ovdje se ne pokušava oštro kritizirati Forstera, već samo naglasiti da njegova navedena tvrdnja ne vrijedi nužno za svaku tematiku o jeziku. Njega, kao vjerojatno i većinu ostalih proučavatelja jezika, uglavnom zanima znanost o prevođenju, semantika i hermeneutika, o kojima u ovom radu nije riječ jer bi njegova tematika tada bila preširoka.

slova Božje gramatike, nego iz divljih tonova slobodnih organa“ (Herder, 1770/2005: 9). Također piše:

„Pa i inače bi bilo neobično da upravo slova iz kojih i za koje je Bog stvorio jezik, pomoću kojih je on ljude naučio govoriti, budu nešto najnesavršenije na svijetu, koja ama baš ništa ne bi govorila o duhu jezika i koja bi u cijelom svom građevnom slogu pokazivala da o tome ništa ne žele reći.“ (Herder, 1770/2005: 9-10).

Međutim, ta teza pokazuje se prije svega funkcionalnom pri argumentaciji teze da je jezik čovječnoga podrijetla, a ne božanskog. Važnost *Rasprave* počiva i u tome da je to jedno Herderovo djelo posvećeno isključivo čovjekovom jeziku, za razliku od ostalih djela u kojima nalazimo samo manje dijelove o jeziku, koji su uglavnom ponavljanje ili sažimanje zaključaka donesenih u *Raspravi*. Ne samo da je posvećeno čovjekovom jeziku, već u njemu Herder eksplicitno polazi od čovjeka u prirodnom stanju, kao što se vidi u pitanju kojim započinje knjigu: „Jesu li ljudi, prepušteni svojim naravnim sposobnostima, mogli sami izmisliti jezik?“ (Herder, 1770/2005: 1). *Rasprava* je djelo koje pokušava riješiti problematiku postanka jezika čime Herder postavlja temelje za daljnji razvoj svojih promišljanja. Naime, jezik je primarno sredstvo čovjekove mogućnosti daljnjeg napretka.

Rasprava je već bila najavljena u njegovom ranijem djelu *Fragmenti*. U *Fragmentima* se očitava strastveniji i odrješitiji način pisanja. Već tamo na jezik gleda kao na iznimno bitan i neizostavan dio shvaćanja čovjekove spoznaje i percepcije svijeta. Tako Herder piše: „Mi jezikom mislimo, bilo to objašnjavanje onoga prisutnoga ili traženje onoga što tek treba postati prisutno“ (Herder, 1767-8/2002: 49). U istom djelu jezik naziva „najvećim od svih ljudskih izuma“ (Herder, 1767-8/2002: 54). Herderova su promišljanja u *Raspravi* uvelike bila potaknuta nezadovoljstvom dotadašnjim poučavanjem jezika i zaključcima do kojih su dolazili drugi autori⁷ koji su većinom podrijetlo jezika tražili u mističnim i božanskim izvorima, umjesto da su se zadržali na onome zemaljskome i čovjeku pristupačnome – na ljudskom biću kao naprednoj životinji. Treba se reći kako sama Herderova teorija o postanku jezika nije posve sekularna, jer priznaje postojanje Boga. Herder je priznavao Božje stvaranje čovjeka i svijeta, no odbijao je ideju da je jezik Božji dar, dan čovjeku kao gotov i savršen. Stoga je on tražio podrijetlo jezika isključivo u čovjeku i njegovoj povijesti, što je najbolje objašnjeno u metafori

⁷ Tu se misli na „predsjednika [Akademije] Pierrea Louisa Moreaua de Maupertuisa i člana Akademije Johanna Petera Süßmilcha“ (Novko, 2017: 2) koji su bili u sporu oko podrijetla jezika – ljudsko ili božansko.Å

koju navodi kada prvi put u *Fragmentima* kada kritizirajući Süßmilcha (kojega, između ostalog krizitira i u *Raspravi*) piše: „Pogledajte ovo stablo s njegovom snažnom stabljikom, s njegovom veličanstvenom krošnjom, s granama i lišćem, cvjetovima i plodovima, na njegovom korijenu, kao na tronu – pogledajte ga onakvo kakvo jest, i divit ćete se, čuditi i uzviknuti: „Božansko! Božansko!“ A sada pogledajte ovo malo sjeme, gledajte ga kako se zakopano u zemlji izdiže u nježnom izdanku, izrasta pupoljke, dobiva lišće, raste; i dalje ćete vikati: „Božansko!“, ali na dostojanstveniji i razumniji način.“ (Herder, 1767-8/2002: 56). Isto tako, na kraju *Pisama* izražava nadu u mir u svijetu, za čije su postojanje, kako piše, potrebna tri koncepta: univerzalna pravda, čovječnost i aktivna razumnost (usp. Herder, 1793-7/2002: 404), a najbolji pokušaj uspostavljanja mira među ljudima je kršćanstvo, jer, kako navodi – kršćanstvo nalaže najčišću čovječnost na najčišćem putu, no ne kao zakon ili naredbu, već kao danost i nadu (usp. Herder, 1793-7/2002: 424).

Iako čovjeka od životinje dijeli, između ostalog, jezik, on „još kao životinja posjeduje jezik“ (Herder, 1770/ 2005: 1), iako ne onaj „pravi“. Primarna uloga jezika jest izražavanje strasti tonovima koji prizivaju jeku u drugoj duši u svrhu rezoniranja s drugim živim bićem, čak i ako neće dobiti odgovor. Pri tome Herder naglašava kako su već i „ti tonovi (...) jezik. Postoji, dakle, jezik osjeta, koji je neposredan prirodni zakon“ (Herder, 1770/2005: 1-3). Sikka navodi kako se Herderovu teoriju jezika može nazvati ekspresivističkom, zato što izražavanjem osjeta putem glasova, izražavamo vlastite osjete, ali i više od toga – to njihovo artikuliranje označava davanje oblika te njihovo svojevrsno svrstavanje u dimenziju refleksije (usp. Sikka, 2004: 184). U Herderovim se mislima nazire žarko inzistiranje na zajedništvu koje je vođeno kao prirodni zakon, koji diktira da duše ne žele samovati, a budući da je čovjek mentalno najrazvijenije biće, najviše osjeća najveću potrebu za povezivanjem i rezoniranjem duša na istoj frekvenciji. „Jezik [je] prvotno zajednički ljudima i životinjama“ (Herder, 1770/2005: 3), a čovjekov je jezik zapravo samo njegova vrsta tog životinjskog jezika, kojim izražava onoliko glasova koliko ima osjeta. Sikka piše da je Herderova teorija o jeziku ipak više empiristička nego ekspresionistička, zato što jezikom dobiveni pojmovi ovise o onom izražavanju osjeta, a interpretacija u svrhu uspostavljanja zajedništva moguća je ako se pritom interpretira ne samo način upotrebe riječi onoga drugoga, nego i osjete (usp. Sikka, 2004: 184).

Stariji jezici su po Herderu bliži onom iskonskom prajeziku te zato imaju više interjekcija u riječima (usp. Herder, 1770/2005: 5). To se kasnije pokazalo djelomično točnim, zato što je istina da neke riječi u jezicima predstavljaju one zvukove koje objekt te riječi proizvodi. Također, Herder pisanom jeziku ne pridaje veliku važnost što piše kada kritizira Süßmilcha:

„Nijedan živi jezik ne daje se posve svesti na slova, a još manje na dvadeset slova; to potvrđuju svi jezici skupa i pojedinačno. Artikulacije naših govornih organa tako su mnogovrsne, svaki glas izgovara se na mnoštvo načina.“
(Herder, 1770/2005: 6).

Također piše kako je pisani jezik oblik pohrane misli koji sputava njen napredak, a time i umova koji te misli predstavljaju i izražavaju, a ipak je pisani jezik najbolji način prijenosa indirektnog prijenosa informacija sljedećim generacijama (usp. Herder, 1784/1800: 239). Isto tako to svjedoči o njegovoj izrazitoj svijesti o tada nedostatnim shvaćanjima o jeziku i njegovom ukazivanju da je jezik zapravo višedimenzionalan. Herderova argumentacija za to je da je jezik i suviše nesavršen da bi bio proizvod Božje volje. Tako na primjer – kada bi jezik bio božanskog podrijetla, ne bi bilo nerazumljivih jezika. Herder u prilog toj tezi navodi kako su jezici manje artikulirani što su bliži životinjskom jeziku (usp. Herder, 1770/2005: 9-10). Utoliko jezik nastaje kao „prirodni zakon osjećajnoga stroja“ (Herder, 1770/2005: 12)⁸.

Ako je podrijetlo čovjekova jezika zapravo i životinjsko, valja objasniti što je onda razlika između čovjeka i životinje. Naime, čovjek nije samo životinja:

„Sigurno je da čovjek u odnosu na životinje daleko zaostaje glede intenziteta i sigurnosti insti[n]kata, pa čak nema ništa od onoga što kod tolikih životinjskih vrsta nazivamo prirođenom umjetničkom sposobnošću i umjetničkim nagonom; no kao što objašnjenje ovih umjetničkih nagona nije do sada pošlo za rukom većini filozofa u Njemačkoj, pa čak ni jednom temeljitom, nije bilo moguće rasvijetliti ni pravi razlog nepostojanja tog umjetničkog nagona u ljudskoj naravi.“ (Herder, 1770/2005: 16).

Pod umjetničkim sposobnostima misli se, naravno, na životinjsku sposobnost tvorbe nastambi koje su strukturirane prema prirodnim zakonima, koje životinja sama ne zna, ali ih primjenjuje. Herder ističe kako je raznolikost djelovanja obrnuto proporcionalna od prostora na kojem neka životinja obitava (Herder, 1770/2005: 18). Čovjek bi prema tome, kao biće koje najviše iskorištava prirodu i na nju utječe, trebao imati najmanji od svih prostor obitavanja, no tome nije tako jer je čovjek suviše kompleksno biće da bi se zadovoljio malim životnim prostorom u kojem je sve što mu treba za život. Kao zaključak navodi kako se „sa čovjekom scena se posve mijenja“ te kako ne postoji „nikakav životinjski jezik“ (Herder, 1770/2005: 19). Podrijetlo jezika dakle nije životinjsko ni božansko, već samo ljudsko. Za razliku od životinja, čovjekove

⁸ Možda je bolji prijevod „osjetilnoga stroja“.

„duševne snage rasijane su svijetom; njegov predodžbe nisu usmjerene na jedno“ (Herder, 1770/2005: 19). Umjetnička sposobnost preobrazbe prirode u svoju korist koju neke životinje posjeduju zapravo nije prednost zato što njome postaju suviše specificirane za jedan način života, za razliku od čovjeka koji je sposoban predočiti i smisliti više načina za preživljavanje.

Čovjeku ne treba nikakav životinjski jezik, jer nije nimalo dostatan za njegove suviše kompleksne egzistencijalne potrebe. Odnosno, Herdovim riječima: „Što će „rastresenim požudama“ čovjeka, njegovoj podijeljenoj pozornosti, njegovim tupim čulima čak i mračan jezik sviju životinja?“ (Herder, 1770/2005: 19).

No, to ne znači da ga čovjek barem potencijalno ne posjeduje – čovjek ga posjeduje jer mu je, kao i svakoj drugoj životinji, dan prirodom, pa ga tako koristi u ranoj dobi dok je nijem i još nije naučio ljudski jezik. Herder, dakle pod životinjski jezik misli na arbitrarni sustav znakova i glasova, a ne samo na ono što je jezik za čovjeka, budući da je velika razlika između čovjekovog i životinjskog jezika. Čovjeka se, međutim, ne može definirati po onome što on nije, odnosno po nedostacima, jer definicija po negaciji nije valjana: „praznine i nedostaci ne mogu (...) biti karakter [čovjekove] vrste“ (Herder, 1770/2005: 21). Ako je dovoljna razina posebnosti ono što određuje neku vrstu, onda „ljudski rod nije iznad životinja po stupnjevima višega ili nižega, nego po vrsti“ (Herder, 1770/2005: 21), a za njegovu bit određujući je (ljudski) jezik. Odnosno, „jezik čovjeku tako bitan koliko je on – čovjek“ (Herder, 1770/2005: 22). Također, Herder uviđa da je mogućnost opstanka neke vrste nesigurnija što je njena specifikacija veća, pa tako „čovjekova čula (...) po oštini zaostaju za osjetilima životinje (...), upravo zato [ljudi] dobivaju prednost slobode“ (Herder, 1770/2005: 22). Čovjek se nije specificirao ni za što, što mu omogućuje slobodu izbora specifikacije ovisno o potrebama. Iz čovjekove slobode proizlazi posebnost ljudske vrste. Ta posebnost je intelektualna moć, kako Herder navodi:

„Prema ispravnim pojmovima, umnost čovjeka, karakter njegove vrste otprilike je nešto drugo, naime cjelokupno određenje njegove misaone snage u odnosu njegove osjetilnosti i nagona. (...) Kad bi čovjek imao nagone životinja, a ne bi mogao imati ono što sada nazivamo umom, onda bi upravo ti nagoni povukli njegove snage tako mračno prema jednoj točki, da mu ne bi nastao slobodan krug svijesti. A – kad bi čovjek imao osjetila životinja, ne bi imao uma. (...) Kada je otpala životinjska osjetilnost i ograničenost na jednu točku, nastalo je drugo stvorenje (...), stvorenje koje ne samo da odvojeno i slobodno spoznaje, nego i znade da spoznaje, hoće i djeluje. To stvorenje je

čovjek, i tu cjelovitu dispoziciju njegove naravi ćemo (...) nazvati promišljenost.“ (Herder, 1770/2005: 24).

Po Herderu: „um nije odijeljena, pojedinačno djelujuća snaga, nego vlastiti smjer svih snaga njegove vrste, [te] čovjek mora da ga ima u prvom stanju svoje ljudskosti“⁹ (Herder, 1770/2005: 25). Čovjek svojom nedostatnošću nagona dobiva prostora za napredak svakoga od njih, odnosno nije mu predodređeno ili uvjetovano fokusirati se samo na jedan način preživljavanja te mu se i time otvorio put prema razvoju promišljenosti koje prevladava nagone. Kako piše Herder: „Čovjek, stavljen u stanje promišljenosti koje mu je svojstveno“ i, kad ta „promišljenost (refleksija) prvi put slobodno djeluje“ onda je „čovjek pronašao jezik.“ (Herder, 1770/2005: 28). Herder, dakle, čovjekovu moć refleksije ne svrstava pod umne moći, već pod prirodne, a time želi pokazati kako ni jezik ne spada u sferu apstraktnog umnog sustava. Kako navodi Spitz, jezik kod Herdera „dokazuje konstruktivnu prirodu ne-racionalne komponente života“ (Spitz, 1955: 457). Jezik, dakle, nastaje uz pomoć promišljenosti (refleksije), a um je pojam koji Herder koristi kao zbir čovjekovih intelektualnih moći. Promišljenost je intelektualna moć koja je posebnost ljudske vrste u odnosu na životinje, a time i jezik koji nastaje upravo zahvaljujući promišljenosti.

Logika čovjekova pronalaska jezika, prema Herderovim riječima u *Raspravi*, vrši se nužno i po prirodnome zakonu. Čovjek posjeduje moć refleksije (inače se prevodi kao *Besinnung* na njemačkom, kod Herdera – *Besonnenheit*), a ona znači mogućnost zaustavljanja i objektiviziranja vlastitih misli. Zbog te sposobnosti čovjek može, umjesto da pusti da mu misli teku instinktivno, promisliti o onome što je predmet njegovih misli. Čovjek te određene misli može pohraniti u svijest kao npr. janje, za koje, kada ga prvi put misli može odrediti da je bijelo, četveronožno, bleji. Blejanje je zvuk, a zvuk je kod nastanka jezika bitan zato što je on osjet koji se najlakše zapazi. Osjetilom sluha, u odnosu na druga osjetila, čovjek najkvalitetnije stječe iskustvo okolnog svijeta. Slušni organ jest uho koje je „prvi podučavatelj jezika“ (Herder, 1770/2005: 41). Kako piše Sikka – „drevni izvor sadržaja riječi i ideja, odnosno jezika i misli, počiva u iskustvu tijela u određenom okruženju“ (Sikka, 2004: 188). Upravo je trenutak prvog korištenja moći pohranjivanja misli kroz distinktivno imenovanje onaj moment u kojem čovjek pronalazi jezik (usp. Herder, 1770/2005: 29-30). Sikka piše kako je taj proces svojevrsni način

⁹ Ovakvo holističko shvaćanje uma je svojevrsna kritika Kanta i njemačkih idealista koji su čovjekov um u širem smislu um dijelili na mnoštvo djelova s različitim funkcijama i razinama.

udaljavanja od stvarnosti, koji omogućuje objektivizaciju osjeta i sebe samog (usp. Sikka, 2004: 185).

To otvara pitanje o jeziku i svijesti, odnosno o tome što je prvo: svijest ili jezik i koji je odnos njihovog međusobnog uvjetovanja. Valja imati na umu da Herder poistovjećuje promišljenost i refleksiju koji su, kao i jezik, čovjekovi prirodni dispozitivi, koji sami nisu svijest, ali je omogućuju. Čovjek dobiva jezik prirodnim zakonom, i prvi pojam koji ustanovi tim jezikom je uvid u njegovo gledište na svijet, te prva značajka svijesti (proces osviještenja – *Besinnung*), idući pojam je druga itd. Jezik je, ne samo bio prije svijesti, nego je i uvjetuje, čovjek prvo otkriva jezik prema zakonu prirode, a zatim svijest putem jezika. Čovjek ne posjeduje potpuni sustav jezika u prirodnom stanju, već mogućnost njegova nužnog razvitka. Iako jezik nastaje po prirodnim zakonima, djelovanje prirode nije u potpunosti shvatljivo čovjeku te za Herdera ona uvijek djelomično posjeduje nešto iracionalno. Kako navodi Spitz - priroda je za Herdera toliko magična i složena da zakoni kojima biva upravljana ne mogu biti puko mehanički (1955: 455). Iako je čovjek biće prirode i konstitutivni dio njenog složenog stroja ostaje mu dio prirode koji je neshvatljiv razumom, čime i čovjek sam sebi djelomično ostaje neotkriven.

Tim mislima Herder se dotiče i pitanja o prirodnom stanju, koje predstavlja čovjeka po sebi, neokaljanog vanjskim utjecajima, čovjeka koji jednostavno i u potpunosti biva čovjekom. U *Raspravi za Rousseauovog prirodnog čovjeka* kaže da je „fantom“ i „izrođeni stvor“ (Herder, 1770/2005: 37)¹⁰. Čovjek u svom prirodnom stanju posjeduje mogućnost nužnog razvitka jezika koji je „prirodni organ razuma“ (Herder, 1770/2005: 40), kojemu prethodi refleksija i za kojim slijedi svijest, a budući da čovjek, jednom kad sazrije dovoljno da ode iz očeve kuće i izgradi vlastito gnijezdo, traži nekoga sebi sličnoga, njegovo prirodno stanje u slobodi nije rat koji je samo plod nužde, a ne užitka, već mir kojemu čovjek po prirodnom zakonu teži (Herder, 1784/1800: 210). Odnosno: „Prirodno stanje čovjeka je društvo“ (Herder, 1784/1800: 244). Ta iz te se definicije vidi da je Herder na tragu Aristotela – Herder naglašava važnost čovjekove društvenosti i jezika kao sredstva koje omogućuje čovjekov napredak k uspostavi društva. Herderovo shvaćanje odnosa jezika i društva nije samo puko preuzimanje Aristotelove definicije, već i originalna interpretacija. Herder za takvo shvaćanje ima druge povode, a to su vjera u čovjekovu društvenost i miroljubivost čiji je glavni održavatelj religija. Iako vjerojatno svjestan da tome nije nužno tako, nada se da je čovjek u svom prirodnom stanju biće čiji razvoj

¹⁰ Iako ti nazivi djeluju kao kritika, Spitz navodi da je Herder iznimno cijenio Rousseaua, s čijim se djelima upoznao putem poznavanja Kanta i Hamanna (Spitz, 1955: 457).

vodi ka religioznosti. Prirodno stanje čovjeka samo je produkt čovjekova slijeda vlastite prirodnosti, odnosno postojanja prema prirodnom zakonu, koji mu je urođen i s kojim je neraskidiv. Herder piše kako su čovjek i moć u njemu koja djeluje i razmišlja podčinjeni istim zakonima prirode koji upravljaju cijelim svemirom, prema kojima se Zemlja vrti oko Sunca i koji će postojati čak i kada Zemlje više ne bude (usp. Herder, 1770/2005: 77). Po Herderu, priroda je sa svojim zakonima beskonačna i bezvremenska kao i Bog, a budući da čovjek djeluje po tim istim zakonima, on je biće čiji se um nalazi u vječnoj harmoniji s Bogom i svemirom (usp. Herder, 1784/1800: 3). Herder definira prvi prirodni zakon na sljedeći način: „Čovjek je biće koje slobodno misli i djeluje, čije snage nastavljaju djelovati progresijom; zato je [biće] jezika!“ (Herder, 1770/2005: 77)¹¹.

Kako piše Sikka, mehanizam koji pokreće proces stvaranja jezika je čovjekova potreba za izražavanjem (njem. *äussern*) svojih osjeta (njem. *Empfindung*), stoga jezik prikazuje svijet viđen od strane određenog osjetilnog bića kao i prirodu toga bića koja je fundamentalno poetička. Jezik najviše razlikuje čovjeka od životinje. Čovjekova mogućnost i potreba za gledanjem na svijet iz određene perspektive s izražavanjem u konkretnoj formi jezika najbolje se izražava kroz pjesništvo (usp. Sikka, 2004: 187). Herder navodi kako je poezija bila prije proze te da je upravo pjevanje prvi ljudski jezik jer oponaša tonove (usp. Herder, 1770/2005: 49). Pjevanje, ipak, nije onaj primitivni životinjski „prvi jezik“, već prvi oblik ljudskog jezika, zato što je „čovjek (...) sam sebi pronašao jezik! – iz tonova žive prirode! – uz značajke svojega vladajućeg razuma!“ (Herder, 1770/2005: 43). Budući da pjevanje pomaže harmoniji s prirodom i potrebi za osjećanjem drugih živih bića, jedno je od ljepših oblika čovjekova izražavanja, te je također nužno kao i nastanak samog jezika. Naime: „Geneza jezika je unutarnji poriv poput težnje embrija za rođenjem u trenutku njegove [sazrelosti].“ (Herder, 1770/2005: 80)¹².

Stvaranje jezika je dakle nužan moment u životu čovjeka, a jezik je time „najveća vjerojatno od svih zemaljskih kreacija, osim stvaranja živih bića“ (Herder, 1784/1800: 232). Kako piše Herder, čovjekova sposobnost govora omogućena je ljudskom osobinom da je uspravno biće kojem govor, odnosno jezik, omogućuje sposobnost razuma uopće (usp. Herder, 1784/1800: 87-89). Početak argumentacije u fiziološkom gledištu je nešto što Herder prakticira i u drugom djelu *O spoznaji i osjetu ljudske duše (Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele)*

¹¹ U prijevodu Ratimira Škunce stoji „stvorenje jezika“.

¹² U prijevodu Ratimira Škunce stoji „sazrijelosti“.

(1778). U tom djelu piše da život nastaje tako da srce i um ujedinjaju poticaje¹³ iz mnoštva vlakana dajući im zajednički cilj i spajajući ih time u osjet (usp. Herder, 1778/2002: 194). Osjet je nastao po univerzalnom zakonu prirode jer prima izvanjske poticaje (usp. Herder, 1778/2002: 194), čime se preko fiziologije objašnjava ljudska spoznaja u psihologiji – znanosti o duši. Duša, smatra Herder, zna da osjeća, a najuzvišeniji od tih osjeta je ljubav, odnosno potreba za spajanjem s onim drugim sebi sličnim. To je vidljivo iz samog početnog ulomka u kojem Herder govori o potrebi duša za rezoniranjem na početku *Rasprave* (usp. Herder, 1770/2005: 1-3). Također, već u *Fragmentima* navodi kako je „[u] svakodnevnom životu očito (...) da mišljenje nije ništa drugo doli govorenje“ (Herder, 1767-8/2002: 50). Jezik je, dakle, jednako urođen čovjeku kao i činjenica da se zove čovjekom, on je neraskidivo povezan s ljudskom biti, jer osnovna je ljudska karakteristika stvarati jezik. Stvaranjem jezika čovjek je uspio osloboditi se spona vlastitih životinjskih instinkta i primitivnih zvukova. Tako je čovjek putem jezika i u skladu sa zakonima prirode stvorio svojevrstu vlastitu zbilju. Čovjeka se može nazvati čovjekom u onom trenutku kada u svom infantilnom periodu čovječanstva po prvi put odlučio stvoriti tu zbilju. Čovjek je potaknut na stvaranje zato što mu ono što mu priroda fizički može dati nije dovoljno za unapređenje i usavršavanje sebe i svoje vrste.

Jezik je sredstvo kojim čovjek napreduje, jer mu omogućava uspostavljanje odnosa s drugim ljudima, a time i mogućnost općenitih poboljšanja međuljudskih odnosa radi uspostave mira i napretka društva. To je evidentno iz drugog Herderovog prirodnog zakona, po kojem je čovjek „po svojem određenju društveno biće“. Stoga mu je: „usavršavanje jezika (...) prirodno i nužno“ (Herder, 1770/2005: 92). Napredak je nužan svakom čovjeku, jer kako objašnjava Herder, ljudska vrsta, kao i sve ostale, mora vječno napredovati, jer bi nazadovanje bilo kontradiktorno zakonima prirode (usp. Herder, 1784/1800: 117). Napredovanje čovjeka je težnja k savršenstvu, a ono se postiže jednom kada čovjek dosegne božansku čovječnost, odnosno kada shvati da je njegova uloga bivanje čovjekom i poboljšanje vlastite vrste kroz sebe (usp. Herder, 1784/1800: 125).

Napredak čovjekove vrste Herder shvaća kao ostvarenu metaforu razvoja čovjeka kroz život – svaki čovjek tijekom svoga života od drugih ljudi prima znanje koje je ljudski rod skupljao tisućljećima. Napredak ljudskog roda sastavljen je od razvoja svakog pojedinačnog čovjeka. Naime, svaki čovjek svojim radom i saznanjima doprinosi općem napretku čovječanstva, a istovremeno svaki pojedinac nasljeđuje znanje koje je ljudski rod (kroz djelovanje pojedinca)

¹³ Slobodni prijevod njemačkog originala koji glasi *Reiz*, u engleskoj verziji prevedeno kao *irritation*, može biti prevedeno i kao *nadražaj*.

stekao kroz povijest. Čovjek napreduje kao vrsta i tijekom vlastitog života. Na isti način i čovjek usavršava jezik jer on je ključan dio čovjekova razvoja u oba smisla, tj. kako kao pojednica tako i kao roda (usp. Herder, 1770/2005: 83).

U *Fragmentima* pak naglašava, kada piše da su „ljudska rasa (*Menschengeschlecht*) i ljudsko biće slični jedno drugom u svojim djetinjstvima“ (Herder, 1767-8/2002: 59), što opet ustvrđuje u *Također jednoj filozofiji povijesti za izgradnju čovječanstva*¹⁴ (*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*) (usp. Herder, 1774/2002: 277). Ta se analogija odnosi primarno na djetinjstvo ljudskog jezika, dakle na primitivni period ljudske vrste, onaj koji bi se mogao nazvati prirodnim stanjem [nerazvijeni čovjek (Herder, 1767-8/2002: 60)]. Napredak čovjeka je napredak individue kroz napredak cijele vrste. Odnosno, kako piše Herder: „Ne postoji ni jedan čovjek samo za sebe, on je uključen u cjelinu vrste, on je tek jedinka u stalnom slijedu.“ (Herder, 1770/2005: 95).

Iako su ljudi povezani kao vrsta kroz slijed generacija, dolazi do podjele unutar ljudskog roda. Naime, prema trećem prirodnom zakonu: „Kao što nije moguće da cijeli ljudski rod ostane jedno stado, tako se nije mogao zadržati ni jedan jezik. Na isti način dolazi i do oblikovanja nacionalnih jezika.“ (Herder, 1770/2005: 101). Ipak, treba naglasiti kako ljudska vrsta napreduje kroz generacijski slijed kao jedno, jer su razlike između ljudi samo površne i ovisne o podneblju, o čemu govori četvrti prirodni zakon: „Ljudski rod po svoj vjerojatnosti čini progresivnu cjelinu jednog podrijetla u jednom velikom domaćinstvu, a tako i svi jezici i cijeli lanac postanka.“ (Herder, 1770/2005: 109). Slijed ili niz o kojem Herder piše odnosi se prije svega na misli čovječanstva jer je prva misao u prvoj ljudskoj duši povezana (...) s posljednjom u posljednjoj ljudskoj duši.“ (Herder, 1770/2005: 110). Taj slijed je krenuo od prvog bića koje se moglo zvati čovjekom time da je „prvi čovjek uvidio (...) da misli prvu misao“ (Herder, 1770/2005: 88). Odnosno, „Prvi trenutak osvješćenja [je] trenutak postanka jezika“ (Herder, 1770/2005: 79). Taj slijed će trajati dok ljudska vrsta ne nestane, a vrši se po onim prirodnim zakonima koji su bili prije prve ljudske misli i bit će poslije posljednje ljudske misli. Herder je to uvidio u *Fragmentima* gdje piše da duša i jezik nastaju jedno u drugome (usp. Herder, 1767-8/2002: 58). Duša je tu uglavnom objašnjenja preko njegove filozofije jezika, dok u kasnijim djelima – *O spisima Thomasa Abbta* (1768) i *O osjetu i spoznaji, dvije glavne sile ljudske duše* – piše da je „ljudska duša (...) individua u svijetu umova (*Geister*)“¹⁵ (Herder, 1768/2002: 167)

¹⁴ Kako navodi Forster, ovaj ”također” polemički aludira na Voltaireovu *Filozofiju povijesti* iz 1765. (1774/2002: 272).

¹⁵ *Geist* može biti preveden i kao *um*. U *Pismima za napredak čovječanstva* (*Briefe zu Beförderung der Humanität [Excerpts on European Politics]*) piše sljedeće: ”Ono što je duh, ne može se opisati, nacrtati, naslikati – ali može

te da duša posjeduje dvije sposobnosti: spoznaju (okupirana objektom izvan nje) i osjet (okupirana sama sobom) (usp. Herder, 1775/2002 :185). Istovremeno naglašava kako „nijedna spoznaja nije bez osjeta“ (Herder, 1775/2002: 179). Važnost jezika se očituje u tome da je sredstvo kojim se ljudske misli, odnosno tradicija i kultura, prenose je odgoj. Tako Herder piše:

„Upravo zato čovjek dolazi na svijet tako slab, tako jadan, tako napušten s poduke prirode, tako posve bez sposobnosti i talenata kao nijedna životinja, da bi, kao nijedna životinja, uživao odgoj ljudskoga roda, kao nijedna životinjska vrsta, da bi postao jedna unutarnje povezana cjelina!“ (Herder, 1770/2005: 94).

Kako naglašava Herder, odgoj je nemoguć bez jezika. Postoji majčinski i očinski odgoj, oboje sa svojim ulogama, zato što, prema Herderu, očinski i majčinski jezici su različiti. To su spolovi dva različita plemena, pa tako i u nekim jezicima postoje sinonimi, tj. različite forme riječi istog značenja ovisno o tome koji spol ih izgovara (usp. Herder, 1770/2005: 101). To se i potvrđuje Sikkinim navodom da je značenje usko vezno uz ono što označuje. Odnosno, nema riječi bez njene žive primjene na ono što konkretno postoji unutar nekog određenog podneblja. Riječi su izvedene iz osjeta, koji pripadaju tjelesnom biću koje se kreće i osjeća u nekoj specifičnoj klimi (usp. Sikka, 2004: 189). To tjelesno biće je naravno čovjek, koji osjeća vlastito okruženje na vlastiti način, i zato svaki čovjek, odnosno porodica i narod na određenom prostoru posjeduju vlastiti skup riječi, koji je uvijek i određeni skup misli, koji je razumljiv samo ako se poznaje ili biva u tom dijelu svijeta. Skup misli prenesenih odgojem je povijest (povijest čovječanstva). Jasno je stoga da se, prema Herderu, čovjekova povijest prenosi obrazovanjem, a obrazovanje individue je dio obrazovanja vrste (usp. Herder, 1784/1800: 130). Jezik je stoga sredstvo bez kojeg razvoj ljudske vrste uopće nije moguć, te je on „riznica ljudskih misli; zbir djelotvornosti svijju ljudskih duša“ (Herder, 1770/2005: 111).

Tako Herder piše: „nijedno ubojstvo nije toliko destruktivno kao ono tri Božja uzvišena dara: razuma, osjeta, jezika“ (Herder, 1778/2002: 227). To su tri pojma preko kojih se može definirati Herderova teorija o jeziku i njegovu nastanku – čovjek prima osjete iz svijeta oko sebe, a budući da posjeduje razum, razabire, odvaja i pohranjuje te osjete pretvarajući ih time u riječi, odnosno jezik, kojim onda ostvaruje moment prve pojave svijesti, taj mu jezik služi za uspostavljanje odnosa s drugim ljudima te ga prenosi svojim potomcima koji analogno razvitku povijesti

se osjetiti, on se izražava kroz misli, kretnje, kroz nastojanje, silu i efekt. U tjelesnom svijetu razlikujemo duh od tijela i pripisujemo duhu ono što produhovljuje tijelo do njegovih elemenata, što posjeduje život i budi život, što privlači sile i reproducira sile“ (Herder, 1792/2002: 361).

čovječanstva uče kroz jezik kako biti i postati čovjekom. Čovjekova svrha na ovom svijetu je, dakle, bivanje čovjekom, odnosno ispunjavanje svoje biti kroz ostvarivanje cilja svoje vrste putem pojedinačnog postojanja tako i postojanja vlastitog ljudskog roda, a oruđe koje mu je nužno za takvo djelovanje jest upravo jezik. Zato je jezik ne samo ključan element čovjekove egzistencije, već i esencijalno obilježje čovjekove biti.

5. Zaključak

Definiranje čovjeka oduvijek je bio jedan od najtežih zadataka među misliocima, a disciplina koja se preuzima i obrađuje sva razmišljanja o čovjeku naziva se filozofskom antropologijom. Pothvat definiranja čovjeka povlači za sobom pitanja o ne samo tome što je čovjek, već i što je ono što pripada isključivo čovjeku i razlikuje od drugih živih bića. Jedna od najočitijih razlika između čovjeka i životinje je ljudska upotreba i sposobnost razvoja jezika. Ta Herderova konstatacija otvara čitav niz pitanja. Herder svojim je filozofskim promišljanjima pokušao dokazati ljudsko podrijetlo jezika i specifično ljudsku sposobnost njegove upotrebe i usavršavanja, postavivši tako temelje i za svoja promišljanja o povijesti. Svojim promišljanjima o jeziku inspirirao i mnoge druge filozofe, kao na primjer Hegela, Nietzschea, Wittgensteina itd. Budući da je produkt ljudske slobode stvaranje složenoga jezika, sposobnost koja je samo njemu svojstvena, ona je bitan dio ljudske biti. Općenito, može se reći da je zapravo sva Herderova filozofija usmjerena k tematici filozofske antropologije tj. da izvire iz pitanja o tome što je čovjek i što čovjek može i treba biti. Utoliko, nije začuđujuće da on postulira potrebu vraćanja filozofije k čovjeku, jer svrha filozofije jest čovjek, a ne obrnuto. Čovjek je, prema Herderu, toliko napredovao da se smatra netipičnim, na temelju bivanja suviše naprednim, za svijet u kojem živi. Ovo tumačenje moguće i nije točno ono što je Herder mislio, ali možemo ga uzeti kao ekstenzivnu interpretaciju njegove misli. Čovjek je prema tome toliko napredno biće da je prisiljen biti sam (izuzev pripadnika vlastite vrste), te posjeduje toliku potencijalnu slobodu uma, odnosno mogućnost djelovanja, da je sposoban utjecati i na prirodu samu, a svoj manjak instinkta i ostalih zakržljalih životinjskih karakteristika kompenzira svojom sposobnošću mišljenja, omogućenu jezikom. Jezik je po Herderu neizostavan dio shvaćanja čovjeka i to ne samo kao oruđe kojim se čovjek osvješćuje, već kao preduvjet same ljudske misli i uvjet za izgradnju međuljudskih odnosa. Jezik je utoliko ne samo potencijalni uvjet čovječnosti, već i samog čovječanstva.

6. Bibliografija:

- Adler, Hans; Koepke, Wulf, *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*, Camden House, Rochester, New York, 2009.
- Aristotel, *Politika*, preveo Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, 1992.
- Bertram, Christopher, "Jean Jacques Rousseau" u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), (link: <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/rousseau>)
- Burger, Hotimir, *Filozofska antropologija*, Naprijed, Zagreb, 1993.
- Cassirer, Ernst, "Prvi dio: Što je čovjek?, III. Od životinjskih reakcija do ljudskih odgovora" u: *Ogled o čovjeku: Uvod u filozofiju ljudske duše*, preveli Omer Lakomica i Zvonimir Sušić, Naprijed, Zagreb, (str. 45-62) 1978.
- Forster, Michael N., *After Herder, Philosophy of Language in the German Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- Forster, Michael N., "Introduction" u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, str. VII-XXXVI, 2002.
- Herder, Johann Gottfried von, "How Philosophy Can Become More Universal and Useful for the Benefit of the People" (*Wie die Philosophie zum Besten des Volkes allgemeiner und nützlicher werden kann*) u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 3-33), 1765.
- Herder, Johann Gottfried von, "On the Change of Taste" u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 247-257), 1766.
- Herder, Johann Gottfried von, "Fragments on Recent German Literature" (*Über die neuere Deutsche Litteratur*) u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 33-65), 1767-8.
- Herder, Johann Gottfried von, "On Thomas Abbt's Writings" u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 167-178), 1768.

- Herder, Johann Gottfried von, *Ueber die neuere Deutsche Litteratur. 1: Fragmente, Zweite völlig umgearbeitete Ausgabe*, Riga, Hartknoch 1768., lokacija: München, Bayerische Staatsbibliothek, (link: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10733676?page=,1>)
- Herder, Johann Gottfried von, *Rasprava o podrijetlu jezika*, 2005., preveo Ratimir Škunca, Demetra, Zagreb, original: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Berlin, Christian Friedrich Boss, 1770.
- Herder, Johann Gottfried von, "This too a philosophy of History for the Formation of Humanity" (*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*) u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 272- 361), 1774.
- Herder, Johann Gottfried von, "On Cognition and Sensation, the Two Main Forces of the Human Soul" u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 178-187), 1775.
- Herder, Johann Gottfried von, "On the Cognition and Sensation of the Human Soul" (*Vom Erkennen und Empfinden der menschlichen Seele*) u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 187-247), 1778.
- Herder, Johann Gottfried von, *Outlines of a Philosophy of the History of Man, (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit)*, prijevod T. Churchill, London, 1800., prvo izdanje 1784.
- Herder, Johann Gottfried von, "Letters concerning the Progress of Humanity" (*Briefe zur Beförderung der Humanität*) u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 361-370), 1792.
- Herder, Johann Gottfried von, "Letters for the Advancement of Humanity, tenth collection" u: *Philosophical Writings, Cambridge Texts in the History of Philosophy*, prijevod Michael N. Foster, Cambridge University Press, 2002., (str. 380-425), 1793-7.
- Jutronić-Tihomirović, Dunja. *Lingvistika i filozofija: ogledi o filozofskoj utemeljenosti lingvistike*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991.
- Novko, Denis, *Herderov nagradni spis i rasprave o podrijetlu jezika u 18. st.*, Filozofska istraživanja 248, God. 37, Sv. 4 (str. 659-670), 2017. (link: <https://hrcak.srce.hr/file/293530>)

- Rothacker, Erich, *Filozofska antropologija*; preveo Slobodan Novakov, Veselina Masleša, Sarajevo, 1985.
- Sikka, Sonia, "Herder on the Relation between Language and World" u: *History of Philosophy Quarterly*, 2004, Vol. 21, No. 2 (str. 183-200), University of Illinois Press
- Spitz, Lewis W., "Natural Law and the Theory of History in Herder" u: *Journal of History of Ideas*, 1955, Vol. 16, No. 4 (str. 453-475), Univeristy of Pennsylvania Press

